

قرآن به ایمان حضرت حمزه (ع) گواهی می‌دهد

از آیاتی که به ایمان حقیقی حضرت حمزه علیه‌السلام گواهی می‌دهد، آیه ۵۴ سوره انعام است که می‌فرماید: «وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ».

از آیاتی که به ایمان حقیقی حضرت حمزه علیه‌السلام گواهی می‌دهد، آیه ۵۴ سوره انعام است که می‌فرماید: «وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ».

به گزارش ایکننا، به نقل از پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای، اعضای همایش بین‌المللی حضرت حمزه سید الشهداء (علیه‌السلام) در تاریخ ۵ بهمن ۱۴۰۰ با حضرت آیت الله خامنه‌ای دیدار کردند. رهبر انقلاب در این دیدار منابع علمی و تحقیقی این همایش را زمینه مناسبی برای فرهنگ سازی و الگوسازی از آن شخصیت بزرگ اسلام دانستند و فرمودند: «با وجود نقش برجسته جناب حمزه در تاریخ اسلام بویژه در هجرت به مدینه و رشادت او در جنگ‌های با کفار، اما این شخصیت ارزشمند غریب است و باید از زندگی این بزرگوار و دیگر صحابه برجسته اما ناشناخته پیامبر همچون عمار، سلمان، مقداد و جعفر بن ابی طالب در قالب‌های هنری و نمایشی تصویرسازی شود.» پایگاه اطلاع رسانی KHAMENEI.IR مقاله خانم مدینه امانی عضو هیئت علمی مجتمع آموزش عالی بنت الهدی را که از مقالات برگزیده این همایش است منتشر می‌کند.

یکی از راه‌های شناخت افراد صدر اسلام، توجه به آیاتی است که درباره آن‌ها نازل شده است. مضمون آیاتی که در مدح افراد یا مذمت آن‌ها نازل شده است، بیانگر شخصیت و ویژگی‌های آن‌هاست.

حمزه بن عبدالمطلب ملقب به اسدالله، اسدالرسول (۱) و سیدالشهدا، (۲) فرزند رئیس مکه بود؛ مادرش هاله، دخترعموی آمنه، مادر رسول خدا بود؛ (۳) او برادر رضاعی پیامبر و رفیقی مهربان برای پیامبر بود؛ (۴) او حتی قبل از اسلام آوردن، به توهین‌های ابولهب و مشرکان نسبت به پیامبر پاسخ می‌داد؛ (۵) در سال دوم بعثت اسلام را پذیرفت و به واسطه حمایت‌های او از فشار قریش بر پیامبر کاسته شد؛ (۶) در سال‌های تبعید رسول خدا به شعب ابی طالب، او در کنار مسلمانان بود؛ (۷) در جنگ بدر با هلاکت رساندن عتبه بن ربیع، نقش بسزایی در پیروزی مسلمانان داشت؛ (۸) در جنگ احد با دو شمشیر می‌جنگید؛ (۹) شهادت او در جنگ احد و مثله شدن پیکرش بعد از شهادت به دست هند (۱۰) مصیبتی بزرگ برای پیامبر و مسلمانان بود (۱۱) و زنان انصار پیش از گریه بر کشتگان خود بر حمزه می‌گریستند؛ (۱۲) پیامبر اکرم در نماز بر پیکر او به جای پنج تکبیر، هفتاد تکبیر گفت. (۱۳)

فضائل حضرت حمزه علیه‌السلام

با بررسی آیاتی که در شأن نزول آن‌ها نام حضرت حمزه آمده است، این فضائل برای آن حضرت اثبات می‌شود:

۱. تقوا

در شأن نزول آیه پانزدهم آل عمران (قُلْ أُوْتِيْتُكُمْ بَحْيِرٍ مِّنْ ذَلِكُمْ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ) آمده است که این آیه در شأن علی علیه‌السلام و حمزه سیدالشهداء و عبیده نازل شده است. (۱۴) خداوند در این آیه می‌فرماید: «بگو آیا شما را از چیزی آگاه کنم که از این (سرمایه‌های مادی) بهتر است برای کسانی که پرهیزگاری پیشه کرده‌اند، در نزد پروردگارشان باغ‌هایی است که نهرها از پای درختانش می‌گذرد همیشه در آن خواهند بود و همسرانی پاکیزه و خشنودی خداوند (نصیب آن‌هاست)؛ و خدا به (امور) بندگان بیناست.»

تقوا به معنای نگاهداری نفس و محدود نمودن نفس در دنیا به انجام دادن اموری است که در آخرت برایش نافع باشند. درجه خاص تقوا عبارت است از: «خودداری نمودن از هر چیزی که قلب انسان را از حق منحرف می‌نماید.» (۱۵) با توجه به روایت حسکانی، حضرت حمزه علیه‌السلام در زمره افراد با تقوایی است که می‌توان صفات متقین مانند صبر، صداقت، خشوع و فروتنی، انفاق در راه خدا و استغفار در سحرها را که در آیات قرآن آمده است، برای او اثبات کرد.

۲. فلاح و رستگاری

از ابن عباس نقل شده است که آیه دوپست آل عمران (وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ) در شأن مصطفی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وآلهم‌وسلم‌علیه‌السلام و حمزه سیدالشهداء نازل شده است. (۱۶) تاریخ زندگانی حضرت حمزه علیه‌السلام و همراهی او با پیامبر در لحظات دشوار و مجاهدت‌های او در دفاع از رسول اکرم گواهی می‌دهد که بی‌شک حضرت حمزه علیه‌السلام یکی از افرادی است که این آیه شریفه به فلاح و رستگاری او نوید می‌دهد. «فَلَحْ» و «فَلَحَّ» به معنای باقی ماندن در خیر است. (۱۷) فلاح و

قسم است: فلاح و پیروزی دنیایی که همان بقاء عزت و بی نیازی است و فلاح حقیقی در چهار چیز است: جاودانگی بدون فنا، بی نیازی بدون فقر، عزت بدون خواری و دانایی بدون جهالت. (۱۸)
۳. شهید

در قرآن کلمه شهید به معنای مقتول در راه خدا نیامده است، اما در اصطلاح شهید به کسی که در راه خدا کشته شده، اطلاق می-شود.

از حضرت حمزه در آیه ۶۹ سوره نساء (وَ مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا) به عنوان مصداق «الشهداء» یاد شده است. (۱۹) رسول خدا در تفسیر این آیه فرمودند که اول پیامبران در نبوت و آخرشان در بعثت من هستم و از صدیقین علی علیه السلام و از شهدا، حمزه سید الشهداء و جعفر طیار هستند و از صالحین، دخترم فاطمه سلام الله علیها و دو فرزندش حسن و حسین علیهم السلام، سید جوانان اهل بهشت هستند (۲۰).

۴. ایمان به آیات خداوند

از آیاتی که به ایمان حقیقی حضرت حمزه علیه السلام گواهی می دهد، آیه ۵۴ سوره انعام است که می فرماید: «وَ إِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»؛ هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان دارند نزد تو آیند، به آن ها بگو: «سلام بر شما.» این آیه در شأن علی علیه السلام، حضرت حمزه، جعفر و زید نازل شده است. (۲۱) و ایمان این افراد به آیات الهی که حضرت حمزه علیه السلام یکی از آن هاست به صراحت تأیید شده است.

۵. اصحاب اعراف

از آیاتی که نام جناب حمزه در شأن نزول آن آمده است، آیه ۴۶ سوره اعراف است که می فرماید: «وَ بَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رَجَالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيمَاهُمْ»؛ و در میان آن دو [بهشتیان و دوزخیان]، حجابی است و بر اعراف مردانی هستند که هر یک از آن دو را از چهره شان می شناسند. رجال اعراف، جمعی از بندگان مخلص خداوند هستند که مقام بالاتری نسبت به دیگران دارند و هر دو طایفه بهشتی و دوزخی را می شناسند. طبق روایت، رجال اعراف عبارت اند از: عباس، حمزه، علی علیه السلام و جعفر طیار که در نقطه ای از صراط می ایستند تا دوستان خود را به سفیدی روی و دشمنان خود را به سیاهی روی بشناسند. (۲۲) بنابراین، می-توان گفت که حضرت حمزه سیدالشهدا از اصحاب اعراف است که در مقام و جایگاهی بس والا قرار دارد.
۶. شایسته سرپرستی مسجدالحرام

سرپرستی مسجدالحرام افتخاری برای افراد بود و خداوند در آیه ۲۴ سوره انفال (وَ مَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ)، صفت تقوی را شرط برخورداری از آن ذکر کرده است و می فرماید: «(كفار) سرپرست آن نیستند؛ سرپرست آن، فقط پرهیزگاران اند.» در روایتی از ابن عباس آمده است که علی علیه السلام و حمزه و جعفر و عقیل در زمره متقین بوده و از دوستان حقیقی پیامبر صلی الله علیه وآله هستند. (۲۳) بی شک جناب حمزه از افرادی است که شایستگی سرپرستی مسجدالحرام را به دلیل صفت تقوا دارد، علاوه بر آنکه فرزند عبدالمطلب رئیس مکه است.

۷. طهارت قلب از حقد و کینه

در آیه ۴۷ سوره حجر، در وصف بهشتیان آمده است: «وَ نَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ»؛ هرگونه کینه ای را از سینه هایشان می زداییم. این آیه در حق بزرگوارانی مانند علی علیه السلام، حمزه سیدالشهداء و جعفر طیار نازل شده است که خداوند غل را از قلوب آنان برداشته است. (۲۴) «غِلٌّ» به معنای کینه، دشمنی و حسادت است که در قلب انسان پنهان است (۲۵) و انسان را وادار می کند به دیگران آزار برساند. (۲۶) به گواهی این آیه، اهل بهشت قبل از ورود به بهشت از این صفت مذموم پاک خواهند شد. طبق روایت، جناب حمزه از بهشتیانی است که هرگونه کینه و حسادت از قلبشان برداشته شده است.

۸. ولی خدا

در روایتی از پیامبر خدا آمده است که از بندگان (علی علیه السلام، حمزه، جعفر و عقیل) کسانی هستند که پیامبران به آنان غبطه می خورند، چراکه آن ها بدون داشتن مال و متاع دنیا با رحمت خدا یکدیگر را دوست دارند و خوف و اندوهی ندارند. سپس، آیه ۶۲ سوره یونس را تلاوت فرمودند: «أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ» (۲۷)

تعبیر «ولی» هم برای خداوند و هم برای مؤمن به کار می رود. وقتی گفته می شود خداوند ولی مؤمن است، به این معناست که خداوند متولی امور اوست و بنده را به صراط مستقیم هدایت می کند. وقتی گفته می شود مؤمن ولی خداست، یعنی بنده مؤمن چنان متصل به خداست که تمامی برکات معنوی مانند هدایت، توفیق، تأیید و تسدید را از خداوند می گیرد. (۲۸) بنابراین، می-توان گفت که جناب حمزه هم ولی خداست و هم در زمره افرادی است که خداوند ولی آن هاست.

۹. مخاصمه در راه خدا

آیه ۱۹ سوره حج، بیانگر امتیاز مجاهدت در راه خداوند برای جناب حمزه است. «هَذَانِ حَضَمَانٍ اخْتَصَمُوا فِي رَيْبِهِمْ»؛ آنان دو گروه اند که درباره پروردگارشان به مخاصمه و جدال پرداختند. طبق روایت، ابوذر سوگند یاد کرد که این آیه درباره متخاصمین جنگ بدر نازل شد که علی علیه السلام، حمزه و ابوعبیده با مشرکان به نبرد پرداختند. (۲۹) علت وقوع جنگ بدر با توجه به این آیه اختلاف در ربوبیت بود که ایمان و کفر در مقابل هم قرار گرفتند و حضرت حمزه علیه السلام در زمره افرادی است که در راه خداوند با کفر مبارزه کردند.

۱۰. برخورداری از نعمت های بهشتی

در روایات شأن نزول آیات ۲۳ و ۲۴ سوره حج نام جناب حمزه علیه السلام آمده است. «إِنَّ اللَّهَ يَدْخُلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤًا وَ لِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ وَ هُذُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَ هُذُوا إِلَى صِرَاطٍ الْحَمِيدِ»؛ مصداق «الَّذِينَ آمَنُوا» علی علیه السلام، حمزه و عبیده هستند که در جنگ بدر جان را بر کف دست گذاشته و از اسلام دفاع کردند. (۳۰)

۱۱. وعده نیکو از جانب خداوند

قسمت اول آیه ۶۱ سوره قصص (أَقَمْنَ وَعَدْنَاهُ وَعَدًّا حَسَنًا فَهَوَ لَاقِيهِ كَمَنْ مَتَّعْنَاهُ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) درباره علی علیه السلام و حمزه سیدالشهداء و قسمت دوم درباره ابی جهل نازل شده است. (۲۱) وعده حسن در این آیه عبارت است از وعده خداوند به مغفرت و بهشت. (۲۲) بنابراین، جناب حمزه علیه السلام از جمله افرادی است که خداوند وعده نیکوی مغفرت و اجر عظیم به او داده و این وعده با عبارت «فهو لاقیه» در این آیه گویا محقق شده است.

۱۲. مجاهده، تکفیر سیئات، جزای أحسن

از جمله آیاتی که جناب حمزه را مجاهد معرفی کرده و به واسطه ایمان و عمل صالح، خداوند بدی های او را پوشانده و بهتر از عمل به ایشان پاداش خواهد داد، آیات ۶ و ۷ سوره عنکبوت است: «وَ مَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَ لَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ»؛ در روایت آمده است که «يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ» در تحسین و تمجید علی علیه السلام و حمزه سیدالشهداء و ابوعبیده نازل شده که به امید ثواب و توقع لقاء پروردگار در خدمت پیامبر صلی الله علیه وآله به میدان جهاد رفتند. (۲۳)

تکفیر به معنای پوشاندن و پنهان داشتن است (۲۴) و جزاء احسن، یعنی خداوند درجه آن ها را متناسب با بهترین عملشان بالا می برد و یا در هنگام حساب، جهات نقص آن را به حساب نمی آورد. (۲۵) جناب حمزه علیه السلام از مجاهدان در راه خداست که مورد عفو و مغفرت الهی قرار گرفت و خداوند پاداش بهترین اعمال را به او عنایت کرد.

۱۳. وفای به عهد با خداوند

در شأن نزول آیه ۲۳ سوره احزاب (قَمِيْنُهُمْ مَنْ قَضَىٰ تَجْبَهُ)، نام حضرت حمزه ذکر شده است. در تفسیر این آیه آمده از مؤمنان صادقی که در وفای به عهد خود با خداوند و رسول خدا پایدار ماند، جناب حمزه است. (۲۶) عدم فرار از جنگ، عهد و پیمانی بود که آن ها بر آن استقامت ورزیدند. (۲۷) این فضیلت برای جناب حمزه با شهادتش به اثبات رسیده است.

۱۴. صداقت و راستگویی

در آیه ۱۵ سوره حجرات آمده است: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ»؛ طبق روایت، این آیه درباره علی علیه السلام، حمزه و جعفر طیار نازل شده است که خداوند به صداقت آن ها گواهی داده است. (۲۸)

عارض شدن شک بعد از ایمان، از خطراتی است که همیشه وجود دارد. عطف «ثُمَّ» نشان می دهد که شک نکردن آن ها منحصر به یک زمان نیست. (۲۹) تاریخ زندگانی جناب حمزه و رشادت های او گواهی می دهد که او بعد از ایمان به خدا و رسول، دچار تردید نشد و در زمره افرادی قرار گرفت که خداوند به صداقت او شهادت داده است.

۱۵. بنیان مرصوص

صحابه رسول خدا علاقه مند بودند که بدانند چه اعمالی نزد خداوند ارزش بیشتری دارد تا در تحصیل آن بکوشند و خداوند آیه ۴ سوره صف (إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بُنْيَانًا مَرَّضُوصًا) را نازل کرد. (۴۰) این آیه درباره علی علیه السلام و حمزه و عبیده و سهل و حارث نازل شده است. (۴۱) بنیان مرصوص به معنای محکم بودن ساختمانی است که با قلع و سرب ساخته شده است. (۴۲) قرآن کریم مؤمنانی را که در جنگ پایداری می کنند، به بنای محکمی که از سرب ساخته شده، تشبیه کرده و آن ها را محبوب خداوند معرفی کرده است. بیکار در راه خدا با اتحاد و انسجام کامل از مهم ترین عوامل پیروزی است. (۴۳)

مطالعه رشادت های جناب حمزه در جنگ های بدر و اُحد نشان دهنده همراهی کامل او با دیگر مجاهدان برای تحقق اهداف اسلام است.

۱۶. نورانیت چهره در قیامت

رسول خدا صلی الله علیه وآله درباره آیه ۳۸ و ۳۹ سوره عبس فرمود چهره های خندان و دل های شاد متعلق به فرزندان عبدالمطلب است. من و علی، حمزه، جعفر طیار، حسن، حسین و فاطمه در قیامت از قبرها برمی خیزیم، در حالی که چهره های ما مانند آفتاب نورانی است. (۴۴)

«مُسْفِرَةٌ» به معنای درخشیدن مانند طلوع سپیده صبح در پایان شب تاریک است. (۴۵) خداوند با خبردادن از چهره ها در روز قیامت، عاقبت افراد را ترسیم کرده است؛ چهره هایی در آن روز نورانی و چهره هایی غبارآلود است. بی شک با بشارت رسول خدا، جناب حمزه علیه السلام از جمله افرادی است که با چهره ای نورانی در قیامت از سایرین ممتاز خواهد شد.

منابع

۱. واقدی، کتاب المغازی، ج ۱، ص ۶۸.
۲. نهج البلاغه، نامه ۲۸.
۳. ابن کلبی، جمهرة النسب، ج ۱، ص ۲۸.
۴. کلینی، فروع کافی، ج ۵، ص ۴۳۷.
۵. بلاذری، ج ۱، ص ۱۳۱.
۶. ابن عبدالبرّ، الاستیعاب، ج ۱، ص ۳۶۹.
۷. ابن اسحاق، کتاب «السير و المغازی»، صص ۱۶۰ و ۱۶۱.
۸. واقدی، کتاب «المغازی»، ج ۱، صص ۶۸ و ۶۹.
۹. همان، ج ۱، ص ۲۱۱.
۱۰. همان، ج ۱، ص ۲۸۶.
۱۱. ابن عبدالبرّ، الاستیعاب، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۳۷۴.
۱۲. واقدی، کتاب «المغازی»، ج ۱، صص ۳۱۵-۳۱۷.
۱۳. نهج البلاغه، نامه ۲۸.
۱۴. حسکانی، شواهدالتنزیل، ج ۱، ص ۱۵۱.
۱۵. ر.ک: تفسیر آسان، ج ۳، ص ۱۲۰.
۱۶. حسکانی، شواهدالتنزیل، ج ۱، صص ۱۷۴ و ۱۸۰.
۱۷. حمیری، شمس العلوم، ج ۸، ص ۵۲۴۵.
۱۸. مفردات راغب اصفهانی، ص ۶۴۴.
۱۹. حسکانی، شواهدالتنزیل، ج ۱، ص ۱۹۷.
۲۰. تفسیر کنزالدقائق، ج ۳، ص ۴۶۲.
۲۱. تفسیر فرات کوفی، ج ۱، ص ۱۳۴.
۲۲. ر.ک: تفسیر المیزان، ج ۸، صص ۱۲۲&۱۲۹;ndash.
۲۳. حسکانی، شواهدالتنزیل، ج ۱، ص ۲۸۳.
۲۴. بحرانی، البرهان، ج ۳، ص ۲۷۴.
۲۵. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۱، ص ۴۹۹.
۲۶. تفسیر المیزان، ج ۱۲، ص ۱۷۳.
۲۷. حسکانی، شواهدالتنزیل، ج ۱، ص ۲۵۴.
۲۸. تفسیر المیزان، ج ۱۰، ص ۸۸.
۲۹. بحرانی، البرهان، ج ۳، ص ۸۶۲.
۳۰. ر.ک: تفسیر کنزالدقائق، ج ۹، ص ۶۸.
۳۱. همان، ج ۱۰، ص ۸۸.
۳۲. تفسیر المیزان، ج ۱۶، ص ۹۰.
۳۳. ر.ک: تفسیر فرات کوفی، ص ۳۱۸.
۳۴. مفردات راغب اصفهانی، ج ۴، ص ۵۱.
۳۵. ر.ک: تفسیر المیزان، ج ۱۶، ص ۱۵۳.
۳۶. ر.ک: تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۰۷.

۳۷. ر.ک: تفسیر المیزان، ج ۱۶، ص ۲۹۰.
۳۸. حسکانی، شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۲۵۹.
۳۹. ر.ک: تفسیر المیزان، ج ۱۸، ص ۴۹.
۴۰. محقق، نمونه بینات در شأن نزول آیات، ج ۱، ص ۸۰۷.
۴۱. بحرانی، البرهان، ج ۵، ص ۲۶۲.
۴۲. مفردات راغب اصفهانی، ص ۳۵۵.
۴۳. ر.ک: مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۲۴، ص ۶۵.
۴۴. حسکانی، شواهد التنزیل، ج ۲، ص ۴۲۲.
۴۵. مفردات راغب اصفهانی، ص ۴۱۲.